

mjestima stanovanja i djelovanja, dok su u nacionalnom parlamentu bili slabo zastupljeni. Relativno slab utjecaj poduzetnika na politiku Londona nije bio isključivo posljedica londonske nadmenosti i zatvorenosti, nego prije svega rezultat samorazumijevanja provincijskih poduzetnika kao lokalnih "šefova" i njihova slabog interesa za opća državna pitanja. U zemlji s razvijenom lokalnom autonomijom i samoupravom, prisutnost poduzetnika u lokalnim predstavničkim i upravnim organima svakako je značajna. Nad pitanjima koja su se rješavala na lokalnoj razini (lokalni porezi, infrastruktura, socijalni izdaci itd.), poduzetnici su praktično imali potpunu kontrolu.

Detaljno istraživanje regionalnog i socijalnog porijekla poduzetnika, njihove religijske pripadnosti, obrazovanja i karijere, obiteljskog okružja i stila života omogućili su autoru da sagleda cjelinu njihova života.

Zapazio je da se kod krupnih industrijalaca i bankara razvila svojevrsna "hibridna međukultura", koja je, iako je bila građanska, sadržavala i aristokratske elemente. Oni su više pozornosti poklanjali ekskluzivnim hobijima, londonskim klubovima i ostalim statusnim simbolima gornjih slojeva, nego lokalnim problemima. Zbog toga su često bili promicani u plemstvo.

Upravo je obrnut slučaj bio s malim industrijalcima i obrtnicima, koji su svoj interes ograničavali na ulogu lokalnog "gazde".

Autor je zaključio da osnovnu liniju razdvajanja engleskih poduzetnika čini velika razlika između londonskih industrijalaca i bankara, na jednoj, i provincijskih poduzetnika, na drugoj strani. Ove suprotnosti autor je uspješno objasnio modelom centar - periferija.

Na kraju valja naglasiti da je knjiga H. Berghoffa nezaobilazno štivo za svakog tko se želi upoznati s društvenom poviješću Engleske. Metodički postupak korišten pri obradi životopisnih podataka poduzetnika

Birminghama, Bristola i Manchestera držim uzorom koji će, nadam se, slijediti i hrvatska povijesna znanost.

Tihomir Cipek

Recenzija

Charles Jelavich

Južnoslavenski nacionalizmi: južnoslavensko ujedinjenje i udžbenici prije 1914. godine,

Zagreb, Globus, 1992.

Nakladni zavod "Globus" i "Školska knjiga" učinili su, objavljujući djelo ovog američkog znanstvenika hrvatskog porijekla, veliki korak ka što objektivnijem, utemeljenijem i interdisciplinarnim razmatranju vruće tematike južnoslavenskih nacionalizama. Charles Jelavich želio je utvrditi do koje su mjere učenici školovani u južnoslavenskim zemljama 1918. godine bili spremni prihvatiti Kraljevinu SHS tj. užu južnoslavensku zajednicu. On analizira odgojne sustave te oko 350 čitanki i udžbenika na materinjem jeziku iz povijesti i zemljopisa koji su se do 1914. koristili u Kraljevini Srbiji, hrvatskom te austrijskom dijelu Austro-Ugarske. Osnovno je autorovo stajalište da su se odgojni sustavi pojedinog naroda potpuno priključili recentnim nacionalnim ideologijama, ma kako neobjektivne one bile. Takav pristup obrazovnoj politici stvarao je pomanjkanje razumijevanja među južnoslavenskim narodima, a permanentni sukob velikonacionalnih i jugoslavenskih nacionalnih ideologija nije mogao stvoriti čvrstu osnovu novoj državi.

Knjiga je koncipirana u šest tematskih cjelina: "Povijesna pozadina", "Srpski, hrvatski

i slovenski odgojni sustav", "Čitanke: književne tradicije u Srba i Hrvata", "Zemljopis: utvrđivanje narodnih zemalja", "Povijest: nacionalna ili južnoslavenska" te "Slovenski udžbenici".

Uvodnu studiju čini kratak pregled povijesne pozadine u kojoj su sva tri naroda artikulirali svoje nacionalne programe. Autorov prikaz posebno naglašava različiti kontekst povijesnih okolnosti pri formiranju dviju po mnogo čemu nespojivih civilizacija. Stoga ne čudi, kako ističe Jelavich, da su se romantični (mahom hrvatski!) idealisti ubrzo razočarali krhkom prirodom južnoslavenskog jedinstva.

U drugom poglavlju, "Hrvatski, srpski i slovenski odgojni sustavi", autor upozorava na veliki utjecaj ideja iznesenih u čitankama i udžbenicima pri formiranju stavova o određenim pitanjima. Navodeći podatke po kojima je 95 posto pučanstva prošlo isključivo osnovnu četverogodišnju naobrazbu, Jelavich zaključuje da su odgojni sustavi u Srba, Hrvata i Slovenaca bili prvorazredni čimbenici za razvoj nacionalizama.

Ulogu školskih udžbenika korištenih u Kraljevini Srbiji proklamirao je 1881. Stojan Novaković. Kao utemeljitelj prvoga neovisnog prosvjetnog sustava (u smislu sekularizacije, ne dezideologizacije!) on je obrazovanju pristupao isključivo kroz propagiranje i unapređivanje srpskih nacionalnih ciljeva. U skladu s tim, autor ističe da isključivo ćirilčno pismo i obavezno izučavanje "srpskih zemalja van Kraljevine Srbije" oblikuje nastavni plan kao najveći interdisciplinarni udžbenik velikosrpske ideologije ikada napravljen. Tako, primjerice, u govoru pred Prosvjetnim savetom Novaković navodi da "od škole zavisi sva budućnost jednog naroda", a škola će "postati jak i moćan organizam u životu naroda, kad u njoj na svakom kraju otadžbine bude jedna duša, jedna tendencija i ... jedna moć" (str. 49). Takva je situacija na snazi sve do 1912., kao i naredbe ministra prosvjete Ljubomira Jovanovića o potrebi detaljnijeg upoznavanja

i ostalih južnoslavenskih naroda u svrhu što kvalitetnijeg ostvarenja ideje o kulturnoj zajednici svih Južnih Slavena. Toj činjenici autor ne pridaje veće značenje s obzirom da su se prvi udžbenici s podacima o Hrvatima i Slovencima pojavili tek uoči ratne 1914. godine, pa njihov utjecaj u novonastaloj državi nije ostavio dubljeg traga.

S druge strane, u Hrvatskoj su reforme školstva koje je 1874. i 1881. proveo ban Ivan Mažuranić promovirale liberalno-gradanske principe. Među njima autor kao najznačajnije izdvaja modernizaciju i standardizaciju, jezično i teritorijalno jedinstvo te postupno zbližavanje sa Srbima na kulturnom planu. U prilog potonjem sačinjena je i formulacija o "hrvatskom ili srpskom jeziku" koji je u službenoj upotrebi u trojednici.

Analizirajući slovenski odgojni sustav, autor drži da odnos nije ravnopravan te da je uspostavljen u korist neslavenskih naroda (u ovom slučaju Nijemaca) kao i da su Slovenci uvijek zakidani u obrazovanju na narodnom jeziku. Iako je "zakon iz 1869. određivao da svaka narodnosna skupina može imati svoju školu u mjestu gdje živi četrdeset djece školskog uzrasta u okružju od četiri kilometra" (str. 69), on često nije bio primjenjivan. Unatoč tome je, kako ističe autor, slovenska nacionalna svijest uhvatila korijenje širom svih pokrajina, a nepismenost je svedena na relativno mali postotak.

U trećem poglavlju Jelavich razmatra književne tradicije u Srba i Hrvata koje su utjecale na formiranje nacionalne svijesti. Autori srpskih čitanki između pojmova jezika i nacije, u skladu s Karadićevim velikosrpskim idejama, stavljaju znak jednakosti. U njima se učenik na prvom mjestu susreće s težnjom za ujedinjenjem "svih srpskih zemalja" na jezičnom načelu "srpske štokavštine" očitovanu kroz "vernost otadžbini i naciji". Kako autor navodi, renesansna dalmatinska književnost

predstavljena je kao eminentno srpska, a odlomci iz djela "srpskih književnika katoličke provenijencije" (primjerice Nazora ili Šenoa) temeljito su očišćeni od izražavanja hrvatskih nacionalnih osjećaja. Autori hrvatskih čitanki, zalažući se za kulturno i jezično jedinstvo Južnih Slavena, inzistiraju na sličnosti Hrvata i Srba još od doseljenja na jugoistok Europe. Jelavich potkrepljuje to velikim udjelom koji u čitankama zauzimaju hrvatski pisci južnoslavenske orijentacije, Petar Preradović i Dimitrije Demetar. Autor također navodi i veliki broj gramatičkih primjera uzetih iz srpske povijesti koji govore o junaštvu "našeg istočnog brata".

U četvrtom poglavlju "Zemljopis: utvrđivanje granica narodnih zemalja" autor predstavlja geografske karte i demografske prikaze koji su se koristili u srpskim i hrvatskim udžbenicima. Srpski udžbenici i tzv. srpske zemlje ubrajaju Makedoniju, Kosovo, Crnu Goru, Bačku, Banat, Srijem, Bosnu i Hercegovinu, Dalmaciju, Slavoniju, i najveći dio uže Hrvatske. Narodnosni sastav stanovništva određen je prema jezičnom kriteriju, iz čega, primjerice, proizlazi da je južnoslavenski dio Austro-Ugarske 96 posto srpski. Što se tiče informacija o Hrvatskoj i Slavoniji, one su bile "uglavnom točne, ali način na koji su predstavljene i naglasak koji im je pridavan uvijek su vukli na dojam da su Hrvatska i Slavonija dio većih srpskih zemalja" (str. 155). S druge strane, autor utvrđuje da hrvatski udžbenici nisu izražavali nikakve teritorijalne pretenzije prema susjednim državama jer su unutar austrougarskih granica bile smještene i sve zemlje na koje su Hrvati polagali pravo. Uvijek je istican eminentno hrvatski karakter trojedinice, a specifičan problem bila je Bosna i Hercegovina. Autor navodi da je većina udžbenika (osim onih Vjekoslava Klaića) isticala "hrvatski ili srpski" karakter pučanstva. Nikakve dvojbe nisu postavljane ni u pogledu srpske nacije, nastanjene u dvije

nezavisne države i dijelovima Austro-Ugarskog i Otomanskog carstva.

U petom poglavlju "Povijest: nacionalna ili južnoslavenska" autor analizira gradivo u srpskim i hrvatskim povijesnim udžbenicima. I jedni i drugi imali su zadatak uliti mladim naraštajima principe odanosti, patriotizma i državnosti očitovane kroz nacionalne mitove. Autori srpskih udžbenika su na bazi legende o kosovskoj bitki i potrebi povratka srpskih zemalja isticali "staru slavu srpske države Dubrovnika" i govorili o Istri kao "najvećem srpskom poluostrvu" te Makedoncima kao odmetnicima od srpske nacije koji su jezičnim kriterijem "vraćeni matici". I hrvatski su udžbenici, iako ne s tolikim utjecajem, potvrde za romantične ideje o pouzdanim, hrabrim i časnim vojnicima Hrvatima crpili iz mitova. Autor je izvrsno primijetio i niz nelogičnosti najčešće nastalih neracionalnim korištenjem pojmova prirodnog i povijesnog prava. Tako navodi primjer hrvatskog posezanja za Bosnom i Hercegovinom utemeljenog na povijesnoj argumentaciji, dok se Talijanima istodobno negiralo pravo na Dalmaciju, unatoč činjenici da je ona do 5. st. bila dio Rimskog carstva.

Predmet šestog poglavlja su slovenski udžbenici, kojima je autor posvetio najmanje pažnje obrazlažući to time da su se Slovenci ipak nalazili po strani središnjeg hrvatsko-srpskog sukoba. Osim toga, Charles Jelavich ističe da je zbog neposjedovanja bilo kakvog posebnog državnopravnog statusa onemogućena veća produkcija udžbenika na slovenskom jeziku. Autor je u razmatranju izdvojio tri osnovne ideje: potrebu za afirmacijom slovenskog jezika, težnju za ujedinjenjem svih slovenskih zemalja u jedinstvenu političku cjelinu i isticanje vjernosti katolicizmu. S obzirom na popriličnu zanemarenost u hrvatskim i srpskim udžbenicima, ni Slovenci nisu u čitankama i udžbenicima pokazivali (pre)velik interes za svoje slavenske susjede.

Detaljnomo komparativnom analizom čitanki i udžbenika s južnoslavenskih prostora u razdoblju prije ujedinjenja Charles Jelavich egzaktno je prikazao jedan od glavnih uzroka tragičnosti hrvatsko-srpsko-slovenske avanture. Analiza pokazuje da je, primjerice, središnje pitanje jezika u Srba pretvoreno u ekskluzivizam, u Hrvata u osnovu za južnoslavensko ujedinjenje, dok je Slovincima narodni jezik često bio jedini argument kojim su se branili od velikonjemačkih presezanja. Autor je uspio detaljno prikazati svu različitost kulturnog, povijesnog i društvenog ozračja u kojima su

se radala ova tri nacionalizma. Oni se nikako nisu mogli neutralizirati umjetnim "šavovima" integralnog jugoslovenstva ni bilo kakvim aparatom prisile. Odgojni su sustavi bili toliko prožeti nacionalnim ideologijama da su se prvi lomovi mogli osjetiti već na početku. U svakom slučaju, knjiga Charlesa Jelavicha nezaobilazan je priručnik u izučavanju južnoslavenske problematike i vrijedan poticaj za cjelokupnu hrvatsku historiografiju.

Marina Karlović